

DİN VE HAYAT

TDV - İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ
DERGİSİ
SAYI: 3 - YIL: 2009

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSTANBUL
ŞUBESİ ADINA İMTİYAZ SAHİBİ VE
YAYIN YÖNETMENİ
(SORUMLU)
Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ ve
YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Kadriye AVCI ERDEMLİ

EDİTÖR
Kerime CESUR
kerime.cesur@gmail.com

YAYIN EKİBİ
Abdülkerim YATĞIN
Davut ÖZGÜL
Emine ARSLAN
E. Betül ÇAKIRCA
Kadir ÖZTÜRK
Kâmil BÜYÜKER
Kerime CESUR
Mehmet YÜKSEL
Tuğba YALÇIN
Uğur YILMAZ

TASHİH
Dr. A. Cüneyt KÖKSAL

FOTOĞRAF
Gezgin Kültür Dergisi Arşivi

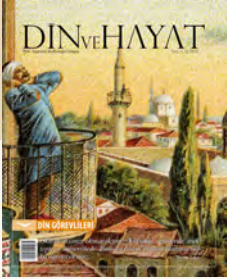
KAPAK
Liebig Kartları Dardanel Serisi
Önder KAYA Arşivi

BASIM YERİ ve TARİHİ
TDV Yay. Matbaası
Ostim Örnek San. Sıt. 1. Cd. No:11
Yenimahalle / ANKARA
Tel: (0312) 354 91 31

ISSN: 1308-9595

DAĞITIM
Osman SARIKÖSE
TDV Yay. Mat. ve Tic. İşl. İstanbul 1.Şb.
Klodfarer Cad. No:14/1 Divanyolu
Eminönü/İSTANBUL
Tel:(0212)5184604-Faks:(0212)518 8307

Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir.

EDİTÖRDEN

Allah'ın Adıyla

DİN ve HAYAT, çoğunluğu din görevlilerinden oluşan bir grubun özverili çalışmalarını sonunda ulaşıyor size. Bu anlamda "Din Görevlileri" ana temalı bir dosya hazırlamak kendimizden konuşmak demek olacaktı, öyle de oldu. Bir yandan görevin kudsîyetinden ve öneminden bahsedilecek, bir yandan başarı dolu hizmetler ve başarılı görevliler baş tacı edilecek, diğer yandan da eksiklerimiz, kusurlarımız dile getirilecekti. Zira insanın olduğu yerde hata ve kusur kaçınılmazdır. Bununla birlikte "Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz"; "İlim kendin bilmektir" gibi sözler bunların farkında olabilmenin erdemini, hata ve kusurların telifisinin imkânını anlatır. Taltifin mutluluğu yanında, haklı eleştirilerin de kendimizi bilmek adına faydasını hatırdan çıkarmamalı, gönül koymamalıyız.

Elinizdeki sayının faydalı bir çalışma olması için, dosyanın hazırlanma sürecinde hocalarımızın fikirlerine müracaat ettik. Bir hocamızın şöyle bir tavsiyesi oldu: "Din Görevlileri Haftası'nda Din Görevlileri için hazırlanacak bir dosyanın kusurlarımızdan ziyade başarılarımızı içermesi gerekir. Çünkü dâmâda kusuru, düğün gecesi söylenmez. Nasıl ki Öğretmenler Günü onlar için taltif günü ise bizim için de bu hafta öyle olmalıdır." Nezâketle yazılmış bazı eleştirel tespitlere de yer vermekle birlikte, bu öneriye büyük ölçüde uyduk. Hafta "Din Görevlileri ve Camiler Haftası" olmakla birlikte bir kaç istisna hariç "cami"yi başka bir sayıya bırakarak bize ait bir haftada bize ait bir sayı çıkarmak istedik. Çünkü ikisi birden bir sayıya sığmayacak kadar geniş. Sayımızda neler var, göz atalım: Örneğimiz Peygamberimiz'in nasıl bir imam olduğu ve dini nasıl anlattığıyla başladık dosyamıza. Kendimizi tanımladık, Osmanlılarda imamların mahallelerdeki işlevlerini irdeledik. Ahmet Muhtar Büyükçınar, İlhan Tok gibi din hizmetinde öncü olan büyüklerimizle konuştuk. Başkanımız Sayın Prof. Dr. Ali Bardakoğlu ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın din hizmetlerini ifâsındaki rolü ve din görevlilerimizin sorunları üzerine faydalı bir söyleşi gerçekleştirdik. Müftü Yardımcımız ve Yayın Koordinatörümüz Kadriye Avcı Erdemli ile yaptığımız söyleşinin konusu ise kadın bakış açısı ile hanımların din hizmetleri oldu. Mustafa Asım Köksal'dan yıllar önce kaleme alınmış ama hâlâ geçerliliğini koruyan alıntı yazımız, cezaevi hizmetlerini, sinemada dindar profilini anlatan ve arşiv temelli yazılarımız, bu sayımızın dikkat çeken başlıklarından bazıları.

Faydalı bir sayı olmasını diliyorum.

Emeği geçen herkese teşekkürler...

Saygılarımla
Kerime Cesur

Zencefilm
medya

Görsel Konsept Tasarım,
Uygulama Zencefil'm / Halit Ömer Camcı
Sanat Yönetmeni: Ali Bıyıklı
Tel: 0212 533 35 58

AFRİKA'DA DİN HİZMETİ

Doç.Dr. Ahmet Kavas*

İSLAM DÜNYASININ BİRÇOK BÖLGESİNE GÖRE AFRİKA ÜLKELERİNDE DİNİ HİZMETLERDE MÜSPET ANLAMDA BÜYÜK DEĞİŞİMLER 1990'LI YILLARDA YAŞANDI. ÖZELLİKLE MISIR, CEZAYİR VE FAS GİBİ ÜLKELERDE DİN HİZMETLERİ ALANINDA MÜESSESELEŞME İÇİN YENİ GİRİŞİMLER BAŞLATILDI.

□ Sömürgecilik yüzünden geçmiş değerlerinden epeyce uzaklaştırılan Afrika'daki Müslüman toplumların en önemli sıkıntılarının birisi din hizmetlerinin gereği gibi yerine getirilememesidir. Müslümanların dinî hayatları üzerinde kurulan baskı giderek sömürgeleştirilen her bölgede acımasız bir şekilde devam ettirilmiş, Afrikalı Müslümanların yeni camiler inşa etmeleri mümkün olmadığı gibi eskilerini ayakta tutmalarına da müsaade edilmemiştir. Kuzey Afrika'da, özellikle Cezayir, Tunus, Mali, Senegal ve Libya'da başkent merkezlerine inşa edilen katedrallerin gölgesinde kalan camiler bakımsızlığa terk edilmiştir. Din adına hareket eden herkes gözetim altına alınarak sömürge idarelerine karşı en ufak davranışları ölüm, sürgün ve hapis cezaları dahil en ağır şekilde karşılık bulmuştur. Afrika kıtasının pek çok yöresinde en az on iki asırlık bir maziye sahip İslâmî geleneğin devamında öncü kimseler olan eski âlimler, imamlar ve kadıların nesli hızlı bir şekilde sona erdirilirken 1900'lü yıllara gelinceye dek Fas'tan Somali'ye, Mısır'dan Nijerya'ya kadar kıtanın her tarafında İbn Battuta, İbn Haldun, Ahmed Baba, Seyyid Muhtar el-Kuntî, el-Hac Ömer, Osman b. Fûdî ve Muhammed b. Ali es-Senûsî gibi binlerce âlim, devlet adamı ve mutasavvıf yetiştiren Afrika kıtasında artık onların seviyesinde bir nesil yetiştirilememiştir. On-

ları aratmadılar, hatta daha ağırını uyguladılar. 1990'lı yıllara kadar daha ziyade sosyalist idarelerde yaşamaya mahkum edilen Müslümanların din hizmetlerinde fazla bir gelişme olmadı.

1990'lı yıllardan itibaren özellikle Mısır, Cezayir ve Fas gibi ülkelerde din hizmetleri alanında müesseseleşme için yeni girişimler başlatıldı. Sömürgecilik döneminde kendi haline terk edilen cami görevlerinin toplumların iç huzurun sağlanmasındaki önemi fark edildi. Bazı ülkelerde yaşanan ve resmî makamların İslâmî konulardaki duyarsızlığı bahane edilerek şekillendirilen iç karışıklıkların temelinde, din hizmetlerinin devlet görevleri dışında yürütülmesinin olduğu anlaşıldı. Buna göre Mısır başta olmak üzere Cezayir, Fas, Tunus gibi ülkelerde ilk hamlede merkezî camilerdeki resmî din görevlilerinin sayısı artırıldı ve camilerin tamamına yakınında devletin tayin ettiği maaşlı imamlara görev verildi.

Batı Afrika ülkelerinde bağımsızlık sonrasında gayri resmî kurulan İslâm dernekleri (Associations islamiques/Islamic Associations) 1990'lı yıllarda farklı Müslüman topluluk önderlerinin büyük müzakereleri sonucu birer üst teşkilâta kavuşturuldular. Bu ülkelerin her birinde Yüksek İslâm Konseyi (Haut conseil islamique/High Council Islamique) adlı kuruluşlar mevcuttur. Her birinin

başındaki yönetici o ülke hükümetinin nezdinde Müslümanların meseleleriyle ilgili en üst seviyeli muhatap kabul edilmektedir. Sahra-altı Afrika bölgesinde nüfuslarının %50'den fazlası Müslüman olan ülkelerde İslâmî müesseselerin sayıları giderek arttı.

Müslüman Afrika ülkelerinin giderek olgunlaşan idari yapılarına bağlı olarak din alanındaki teşkilâtları da önemli mesafe kaydetmektedir. Kuzey Afrika ülkelerindeki İslâm İşleri ve Vakıflar'dan sorumlu bakanlıkların herhangi bir konuda karar alıp uygulamaları artık oldukça kolaydır. Batı Afrika ülkelerindeki Yüksek İslâm Konseyleri ise farklı cemaatlerin temsilcilerinden oluştuğu için büyük tartışmalar sonucu aldıkları kararları hükümetlerine takdim etmekle yetinmektedirler. Bunlar da her ne kadar Kuzey ve Doğu Afrika'dakiler kadar etkili olamasalar bile Orta ve Güney Afrika'dakilere göre daha etkin konumdadırlar.

1980'li yıllardan itibaren Suudi Arabistan, Libya,

Afrika'da yarım milyarı aşan nüfuslarıyla Müslüman toplumların din hizmetleri genelde bir geçim kaynağı olmaktan ziyade gönül işi olup Türkiye'deki yapıya giderek benzemekte olan Mısır ve beş Mağrip ülkesi hariç 46 ülkede cami görevlisi imamlar dahil diğer görevliler hayatlarını yaptıkları başka işlerle devam ettirmektedirler.

ların yerine, sömürge idarelerine sadık kalmak kaydıyla görev alarak sınırlı sayıda ibadete açık tutulan camide imamlık, mahkemelerde mütercimlik yapacak gençleri yetiştirmek için Cezayir, Moritanya, Senegal, Mali, Gine, Nijerya ve daha birçok ülkede medreseler açılmıştır. Ancak istenen verimin alınmadığı bu eğitim kurumlarında ders veren öğretmenler arasında yeni nesil şarkiyatçılar yetişmiştir. Müslüman toplumlar ise koruyabildikleri değerleriyle manevî önderlerinin yanında gizli den gizli hareket edip bağımsızlık yolunda büyük mesafe aldılar. Ne var ki birçok Afrika ülkesinde yeni sömürgecilik adı verilen ve görünüşte kendi içlerinden çıkan devlet yöneticileri sömürgecilik dönemindeki baskıcı uygulamaları

Tanzanyalı bir imam vaazda

Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Sudan ve İran gibi ülkeler Afrika Müslüman toplumlarıyla yakından ilgilenmektedirler. Suudi Arabistan daha ziyade Rabıta (World Islamic League) teşkilatı vasıtasıyla Afrika Müslüman toplumlarına yardım eli uzatırken, Libya Uluslararası Çağrı Teşkilatı (The World Islamic Call), Kuveyt Afrika Müslüman Ajansı (African Muslim Agency-AMA) ve İran ise Afrika ülkeleri başkentlerine kurduğu kültür merkezleriyle yoğun bir faaliyet içindedir. Sahra-altı bölgesindeki toplumlarla ilgili başta eğitim olmak üzere, sağlık ve kültür alanlarında ciddi destek sağlamaktadırlar. Ayrıca İslâm Konferansı Teşkilatı Nijer'in Say şehrinde ve Uganda'nın Mbale şehrinde açtığı iki üniversite ile bölge ülkelerinden gelen gençlere yüksek eğitim imkânı sağlamaktadır. Yine Sudan'da ve Libya'da özellikle Afrikalı Müslüman gençlere yüksek eğitim imkânı sağlayan birer İslâm Üniversitesi bulunmaktadır.

Genel anlamda Mısır, Libya, Tunus ve Cezayir ile Fas ve Moritanya'da düzenli bir din hizmetlerinden bahsetmek mümkündür. Mısır'da sayıları yüz yirmi beş bini bulan camilerden yaklaşık yetmiş beş bininde devlet tarafından kontrole tâbi tutulan imamlar görev yapmaktadır. Fas'ta bulunan yaklaşık kırk bin camide farklı konumlarda maaşlı din görevlisi bulunmaktadır. Buna Cezayir ve Tunus dahildir. Afrika'nın Orta ve Güney bölgelerinde yer alan ülkelerde camilerin tamamen müstakil olup görevlilerinin geçimleri kendi özel imkânları veya cami dernek-

Mısır'da ülkenin bütün camileri, Kur'an eğitimi veren kursları ve hayır kurumları devlet tarafından kontrol edilmektedir. İmamların maaşları devlet tarafından ödenmektedir.

Nijeryalı İmamlar

lerinin yardımlarıyla temin edilmektedir. Bu ülkelerden Doğu Afrika'da yer alan Kenya, Uganda ve Tanzanya ile Fransız ve Belçika sömürgelerinden Ruanda, Burundi, Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi ülkelerde Mısır'daki Ezher'de okuyan gençler dinî hizmetlerde oldukça etkindir. Her birinin başkentinde "Büyük Müftü" denilen ve devlet başkanları ile hükümetler nezdinde Müslüman toplumu temsil eden bir makam mevcuttur. Her geçen gün din hizmetlerine olan ihtiyaç daha da artmakta olup bu konuda Suudi Arabistan ve Libya gibi ülkeler yerli halk arasından ehil kimselere maaş vererek imamlık yaptırmaktadırlar.

Bu hizmetleri yürütenler Kur'an Okulları denilen kurumlardan yetişmektedir. Bunlara Tunus ve Mısır'da "Küttâb"; Fas'ta "Mesid"; Çad'da "Massik"; Nijerya'da "Makaranta Allo"; Senegal'de "Daara" ve Moritanya'da "Mahdara"; Libya'da "Zaviye"; Somali'de "Dox" gibi isimler verilmekte olup daha ziyade geleneksel usulle eğitim yapılmaktadır. Bunun yanında kıtanın her tarafında modern eğitim usullerine göre eğitim veren ve bulunduğu ülkenin milli eğitim bakanlıklarına bağlı özel okul konumundaki medreselerden mezun olanlar din hizmetlerinde görev almaktadırlar. Bunlardan mezun olanlar başta Suudi Arabistan olmak üzere, kıta dışında Yemen, İran ve Malezya gibi ülkelere Afrika kıtasında ise daha ziyade Mısır, Libya, Sudan ve Fas'a giderek yüksek din eğitimlerini tamamlamaktadırlar. Fakat kendi ülkeleri dışında aldıkları

Tunus'ta bir camii

eğitimlerle yine de din hizmetlerini karşılayacak sayıda görevli yetişmemektedir. Son yıllarda Mali, Nijerya, Fildişi Sahili, Ruanda gibi pek çok ülkede açılan İslâm Enstitülerinde yeni nesil imamlar eğitilmektedir. Bu anlamda Cezayir'deki Dâru'l-İmâm isimli kurum imamlara yüksek eğitim vermektedir. Zaten Mısır'da Ezher, Tunus'ta Zeytûne ve Fas'ta Karaviyyîn gibi köklü eğitim kurumları yanında Cezayir'deki Emir Abdülkadir Üniversitesi gibi

tarafından kontrol edilmektedir. İmamların maaşları devlet tarafından ödenmektedir. Ülke genelindeki yüz yirmi beş bin civarındaki ibadethaneyi genelde camiler ve sadece namaz için tahsis edilen zaviye adı verilen mekânlar oluşturmaktadır. 2005 yılı için bakanlığa bağlı camiler için altmış milyon dolar bütçeden pay ayrılmıştı. Bunların yetmiş dört bin beşyüz kadarı hükümetin kontrolünde iken on sekiz bin kadarı da özel şahısların himmetiyle ibadete açık tutulmaktadır.

20. yüzyılın başında Ezher başta olmak üzere ülkede toplam beş önemli Kur'an ve din eğitimi veren müesse-se mevcutken 21. yüzyıla girildiğinde yedi bin Kur'an kursu ve dinî eğitim veren okulda halen bir buçuk milyon

çocuk İslâmî eğitim almaktadır. Ülke genelinde dinî konularda sorulan sorulara her yıl yaklaşık yüz bin fetva verilmekte olup şu ana kadar son yılda verilen bir milyon fetvayı kapsayan bir arşiv oluşturulmuştur.

İkinci sıradaki Fas'ta kırk iki bin cami görevlisi devletten ücret almaktadır. Fas'ta imamların bilgi ve bece-

Afrika ülkelerinden Cezayir'de toplam 22.000 imam ve bir miktar da eğitimci ve araştırmacı din görevlisi vazife yapmaktadır. Bunlara verilecek maaşları yapılacak yeni düzenlemelerle iki katına yükseltme hesapları yapılmaktadır.

yeni açılan yüksek eğitim müesseseleri mevcut olup bunlar din hizmetlerine büyük katkı temin etmektedir.

Mısır'da yüz yirmi beş bin camiden yetmiş beş bin kadarında görev yapanlara çok düşük miktarlarda da olsa maaş verilmesi önemlidir. Ülkenin bütün camileri, Kur'an eğitimi veren kursları ve hayır kurumları devlet

Mali'de Ulusal İmamlar Toplantısı

rilerini artırmak için kurslar düzenlemekte olup 2009 yılında bin beş yüz otuz ilahiyatçı denetiminde verilecek özel program için on üç milyon euro kaynak ayrılmıştır. İmamlar genel anlamda hizmet içi eğitim kurslarında mezhep bilgisi, imamlık görevi ve Fas'ta camilerin toplum hayatındaki etkinliği konularında bilgilendirilmektedir. Bu girişim bizzat Fas Kralı Altıncı Muhammed'in ülkesindeki dinî görevlilerin maddî ve sosyal konularının iyileştirilmesi için yaptığı çağrı üzerine gerçekleştirilmiştir. Hatta 2009 yılı bütçesine imamların maaşlarının iyileştirilmesi için yirmi iki milyon euro ilave edildi. Görev yaptığı camide sadece imamlık yapanın maaşı bin yüz dirhem, yani doksan sekiz euro iken müezzinlik ve vaizliği de birlikte yürüten imamın maaşı iki bin dirhem, yani yüz yetmiş sekiz euro seviyesindedir. Ayrıca imamlar lojman ve sağlık hizmetlerinden de istifade etmektedirler. Her geçen yıl din hizmetlerine bütçeden ayrılan miktar katlanarak artmaktadır: bu rakam 2009 yılında dört yüz doksan milyon dirheme yükselmiştir. Üçüncü sırada din hizmetlerini ücret karşılığında yaptırılan ülkelere Cezayir'i görüyoruz ve bu ülkede de 2009 yılı itibarıyla on beş binin üzerinde maaşlı din hizmetlisi mevcuttur. Cezayir'de toplam yirmi iki bin imam ve bir miktar da eğitimci ve araştırmacı din görevlisi vazife yapmaktadır. Halen ülkedeki dinî hizmetlerde on ayrı görevli sınıfı var ve bunlar yukarıdan aşağıya doğru imam-müftü, tayin yoluyla görevli imam, müstakil görev yapan imam, dinî danışman, vakıf yöneticisi, Kur'an okuyan imam, eğitimci imam ve cami işlerinden sorumlu imam şeklinde sıralanabilir. Bunun yanında 2005 yılı Temmuz ayından itibaren Cezayir Emniyet Genel Müdürlüğü her cami

Tanzanyalı imamlar

için iki istihbarat elemanı görevlendirdi.

Tunus camiler ve görevlileri üzerinde denetimi en sıkı olan ülkedir. Din hizmetleri görevlilerine maaş veren bir diğer ülke olan Tunus'da ibadet saati, özel dinî günler, evlilik ve benzeri merasimler dışında camiler kapatılmaktadır. İmamların hükümetin sosyal ve ekonomik programlarını halka vaaz etmeleri istenmektedir.

Batı Afrika ülkelerinden Nijerya'da, Senegal'de, Gambia'da ve Nijer'de imamların büyük çoğunluğu babadan oğla bu mesleği sürdüren kimselerdir. Din görevlileri, imamlar, müezzinler, cuma ve özel günlerde vaaz verenler ve ibadethanelerin temizliğinden sorumlu kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca bu kimseler arasından seçilenler buldukları ülkenin Yüksek İslâm Konseyinde başkanlık, başkan yardımcılığı, mütevelli üyeliği ve sekreterlik gibi görevler üstlenmektedir.

Neticede kıtanın tamamında bugün elli üç bağımsız ülke bulunmakta ve nüfusunun tamamına yakını Müslüman olan ülkelerin bir kısmında dinî faaliyetlerin idaresi özel bakanlıklar vasıtasıyla yürütülmektedir. Genelde Din İşleri veya İslam İşleri ile Vakıflar aynı bakanlığın sorumluluğunda olup bu anlamda Mısır, Tunus, Cezayir, Fas, Moritanya, Sudan, Gine, Cibuti ve Komor Adaları hükümetlerinde birer koltuk bu bakanlığa tahsis edilmiştir.

Tunus'ta Zeytûne ve Fas'ta Karaviyyîn gibi köklü eğitim kurumları yanında Cezayir'deki Emir Abdülkadir Üniversitesi gibi yeni açılan yüksek eğitim müesseseleri mevcut olup bunlar din hizmetlerine büyük katkı sağlamaktadır.

Afrika'da yarım milyarı aşan nüfuslarıyla Müslüman toplumların din hizmetleri genelde bir geçim kaynağı olmaktan ziyade gönül işi olup Türkiye'deki yapıya giderek benzemekte olan Mısır ve beş Mağrip ülkesi hariç kırk altı ülkede cami görevlisi imamlar dahil diğer görevliler hayatlarını yaptıkları başka işlerle devam ettirmektedirler. ■